

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРКАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

“Банк-молия хизматлари” факултети

«Молия ва сугурта хизматлари» кафедраси

**«Молия»
фанидан**

РЕФЕРАТ

**Мавзу: Миллий иқтисодиётда акционерлик корхоналарини
тутган ўрни ва акционерлик корхоналар капиталнинг
иқтисодий табиати**

**Бажарди: МК-110 гуруҳ талабаси
Усмонов Т.**

Текширди: асс. Рузибаева Н.

Самарқанд-2011

Мундарижа

Кириш

1. Миллий иқтисодиётда акционерлик корхоналарини тутган ўрни ва корхона капитали турлари

2. Акционерлик корхоналари капиталининг шаклланиши хусусиятлари

3. Акционерлик корхоналари капиталининг шакллантиришнинг методолик асослари ва акциядорлик жамияти иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Кириш

Ўзбекистон Республикасини ижтимоий йўналтирилган тараққиёт йўлининг танланиши амалдаги барча хўжалик субъектларининг фаолиятини активлаштиришни тақозо этади. Бу ҳол республикамизда ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш, саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятининг шаклланиши, хўжалик юритиши ва ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг турли – туман янги шакллари ташкил топишига ва ўз фаолиятини юксалтириб боришини тақозо этади. Ҳозирда хўжалик субъектларининг, шу жумладан, ривожланиб бораётган жамиятларнинг энг асосий муаммолардан бири ишлаб чиқаришни молиялаш манбаларини шакллантиришдан иборат. Чунки ишлаб чиқаришни молиялаш манбаларини шакллантиришдаги мустақиллик инвестицияларга нисбатан эҳтиёжни ошишини талаб этади.

Жаҳон молиявий инқирози оқибатларини юмшатишдан кейинги босқичда амалга оширилаётган иқтисодий сиёсат мулкчиликни барча шаклларида бирдай фойдаланиш, натижада эркин бозор, пул муносабатларига асосланган, иқтисодий тизим ва ҳуқуқий демократик давлат барпо этишга қаратилган. Ушбунини амалга оширишда капитал танқислигининг юзага келиши ривожланган давлатлар тажрибасидан яхши маълум. Юзага келган бундай танқисликни бартараф этишда мамлакат иқтисодиётига киритилган сармоялардан оқилона фойдаланиш муҳим аҳамият касб этиши мумкин. Бозор муносабатлари шароитида саноат корхоналари фаолиятининг молиялаштириш манбалари ва улардан оқилона фойдаланишда ҳамда инвестицион лойиҳаларни хорижий инвестор капитали ҳисобига молиялаштириш инвестиция маблағлари билан бирга янги ва замонавий технологияларни ҳам иқтисодиётга олиб киришини алоҳида эътиборга олиш лозим.

1. Акционерлик субъектларини шакллантиришни назарий асослари ва хусусиятлари

Амалда фойдаланиб келинаётган иктисодий адабиётларда биргаликда тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун ягона юридик шахс сифатида бирлашган кишилар йиғиндиси таркибидан иборат субъектларни акциядорлик жамияти деб эътироф этилган. Корхона мулкидаги иштирок ёки мулкка эгалик акцияларга эгалик кўринишида ифодаланади. Шунинг учун ҳам бирлашган ҳолда фаолият юргизувчи корхоналарга акциядорлик жамияти деб аталади.

Хужалик субъектларини акциядорлик жамияти кўринишида ташкил этишни зарур қилиб қўювчи биринчи сабаб пул капиталига эҳтиёждир. Кичикроқ корхонани ёки устахонани ташкил этиш учун жуда катта миқдорда пул маблағлари талаб этилмайди. Лекин қайта ишлаш саноатида, айниқса замонавий технологиялар ва технологик линиялардан фойдаланишга асосланган корхоналарни ташкил этишда пул ресурсларига эҳтиёж жуда катта бўлади, асосий капиталга ва айланма маблағларга инвестициялаш учун молиявий ресурслар керак бўлади. Бундай шароитда корхонани акциядорликка ёки акциядорлик жамияти кўринишида ташкил этишдан бошқа маъқулроқ йўл йўқ.

Акционерлик жамиятининг хўжалик юритиш субъекти ва мулкчилик муносабатлари шакли сифатидаги асосий хусусиятлари қуйидагиларда ифодаланади:

- акционерлик жамиятининг мулкӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилий жиҳатлари алоҳида қонунчиликда белгилаб берилади. Бу қонунчилик, бир томондан, мулкдорлар, шу жумладан йирик мулкдорларнинг мулкни тасарруф этишдаги устун мавқеини таъминласа, иккинчи томондан майда мулкдорлар (майда акциядорлар) ҳуқуқларини ва манфаатларини кафолатлаб қўяди;

- акциянерлик жамиятида мулкка эгалик билан мулкдан тадбиркорлик фаолияти мақсадларида фойдаланиш жараёнида содир бўладиган иқтисодий таваккалчилик бир-биридан ажратиб қўйилган. Корхона фаолияти натижалари учун мулкдор масъулияти унинг мулкдаги улуши билан чекланган;

- акционерлик жамияти бошқариш жараёни алоҳидалаштирилган. Алоҳида олинган акциядорнинг корхонани бошқарув жараёнига аралашishi муайян тартиб-қоидалар доирасида юз бериши мумкин. Акциядор корхонани жорий бошқариш жараёнига бевосита аралаша олмайди. Корхона маъмурияти алоҳида олинган акциядор манфаати учун эмас, балки барча акциядорлар умумий манфаати учун ишлай олади;

- акциядорлик жамияти хўжалик субъектларини ташкил этиш бошқа шаклларига нисбатан мулк эгалари томонидан бир мунча батафсилроқ тартиблаштириб қўйилган бўлади.

- акциянерлик жамиятини ва унинг натижалари мулкчилик бошқа турларига нисбатан шаффофроқ характерда булади. Акциядорлик жамиятининг молиявий ҳисоботи холис аудитор томонидан тасдиқланиши ва очик матбуотда эълон қилиниши лозим;

- акциядорлик жамияти уч поғонали бошқарув тизимига эга бўлади. Бошқаришнинг олий органи акциядорларнинг умумий йиғилиши бўлиб, у корхона тараққиётининг асосий стратегик йўналишларини белгилаб беради, мавжуд қонунчилик доирасида корхонани бошқаришнинг тартиб-қоидаларини ишлаб чиқади ёки тасдиқлайди. Акциядорлар умумий йиғилишлари оралиғида корхона фаолиятига умумий рахбарлик ва назорат кузатувчилар кенгаши зиммасида бўлади. Уни акциядорлар умумий йиғилиши сайлаб қўяди. Корхонани оператив, тактик бошқариш эса ижроий органи зиммасига юкланади.

- акциядорлик жамиятида бошқарув ижроия органининг корхона мулкчини идора этишдаги реал ҳуқуқлари ва мавқеи бир мунча юқори бўлади.

Акциядорлик жамиятлари очик турлик акциядорлик жамияти ёки ёпиқ турдаги акциядорлик жамияти сифатида ташкил этилиши мумкин. Очик турдаги акциядорлик жамияти акциядорлари ўзларига тегишли акциялардан бошқа акциядорлар розилигисиз эркин фойдаланишлари мумкин. Одатда очик турдаги акциядорлик жамиятининг акцияларига очик обуна ўтказилади ва эркин сотилади. Ўзбекистонда очик турдаги акциядорлик жамиятларининг акциядорлари минимал ва максимал сони чекланмаган.

Ёпиқ турдаги акциядорлик жамиятида акциялар фақатгина унинг таъсисчилари ёки жамиятнинг таъсис хужжатлари ёки уставида олдиндан белгилаб қўйилган шахслар орасида тарқатилади. Бундай жамият ўзи чиқараётган акцияларга очик юбуна ўтказишга ёки бошқа йўл билан чекланмаган шахслар доирасига сотиш учун таклиф қилишга ҳақли эмас. Ўзбекистон Республикасида ёпиқ турдаги жамият акциядорлари сони эллик кишидан ортиб кетмаслиги керак. Акциядорлар сони бу миқдордан ортиб кетган тақдирда жамият бир йил ичида очик акциядорлик жамиятига айлантирилиши лозим. Шу муддат давомида мазкур шарт бажарилмаса, акциядорлик жамияти суд тартибида тугатилиши керак.

Мамлакатимиз иқтисодиёти жамиятни демократиялаштириш, иқтисодиёт салоҳиятларини мустаҳкамлаш ва мамлакатни ривожланган давлатлар қаторига киритишга йўналтирилган, бозор муносабатларига ўтишнинг мамлакатимиз учун махсус ишлаб чиқилган модели асосида ривожланиб бормоқда. Бу модел Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан илгари сурилган иқтисодиётни ислоҳот қилишнинг бешта муҳим тамойилига асосланган ҳамда хўжалик фаолияти юритувчи субъектларнинг эркинлиги, хусусий мулкчилик ва тадбиркорликни ҳимоя қилувчи зарурий қонун хужжатлари билан белгилаб берилган.

Иқтисодиётнинг ривожланиши учун талаб қилинувчи ушбу вазифаларнинг амалга оширилишида корхоналарга катта роль ажратилиб, улар иқтисодиётнинг асосий ишлаб чиқариш бўғини бўлиш билан бирга

махсулот ишлаб чиқариш, аҳолига хизмат кўрсатиш туфайли истеъмолчиларнинг талабларини ҳам қондирадилар.

Бозор иқтисодиёти шароитида маъмурий буйруқбозлик хўжалигидан фарқли ўлароқ иқтисодий фаолият маркази барча иқтисодиётнинг асосий бўғини бўлган – корхоналар томонига силжиб ўтади.

АЖ – ижтимоий ишлаб чиқаришнинг бош бўғини бўлиб, унда илмий иқтисодиётнинг асосий иқтисодий масалалари ҳал этилади.

Маҳсулотлар яратиш ва хизматлар кўрсатиш муайян технологик жараёнлар, меҳнат қуроллари материаллари, одамларнинг билими ва кўникмалари ижтимоий меҳнат тақсимооти ва кооперациялашга асосланган ҳода мустақил амалга ошириладиган тизимга айтилади.

АЖ иш ўринларини беради иш ҳақи тўлайди солиқлар тўлаш йўли билан давлат ва ижтимоий дастурларни амалга оширишда қатнашади.

Айнан корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнлари ва ишчини ишлаб чиқариш воситалари билан ўзаро алоқаси амалга оширилади.

АЖ ўз фаолиятини ўзи бошқаради, ишлаб чиқарилган маҳсулотни олинган соф фойдани солиқ ва бошқа тўловларни тўлагандан сўнг қолган қисмини тасарруф этади.

АЖда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳажми ва ассортименти, хилма-хиллиги, хом ашё етказиб берувчилар ва харидорлар баҳоларни шакллантириш, ресурслардан тежамли фойдаланиш, кадрларни қўллаш, юқори унумли техника ва технологиядан фойдаланиш масалалари ҳал этилади.

Корхона фаолиятининг самарадорлиги ишлаб чиқаришни қуйидагича ташкил этиш шаклларига эга:

- Концентрациялаш, бир жойга жамлаш;
- Ихтисослаштириш;
- Кооперациялаш;

Ишлаб чиқаришни мураккаблаштириш каби усуллардан фойдаланишга боғлиқ.

Акционерлик жамиятларининг фаолияти миллий иқтисодиёт ва унинг тармоқларига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Акционерлик корхоналар қанчалик яхши, самарали ва рентабелли ишласа, бутун иқтисодиётнинг, жумладан, уларнинг ўзларининг ҳам кўрсаткичлари юқори бўлади. Бозор иқтисодиёти акционерлик корхоналар фаолиятини эркинлаштиради, уларнинг мустақиллигини мустаҳкамлайди ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва рентабелликнинг юқори кўрсаткичларига эришишга кенг имкониятлар яратади, деб ҳисобланади. Балки ҳақиқатдан ҳам шундайдир. Бироқ корхона, айниқса, давлатга тегишли бўлган корхона қандай ишлаши, унинг жамиятга келтирувчи фойдаси, рентабеллик даражаси, ходимларнинг бандлиги қандай бўлиши фақат корхоналарнигина эмас, давлатнинг ҳам кўз олдида бўлиши зарур. Худди шунинг учун ҳам давлат корхоналарга катта имкониятлар яратиб бериш билан бирга уларни белгиланган тартибда назорат қилиб ҳам боради. Давлат корхоналар “тақдирига”, уларнинг ишлаб чиқариш фаолияти якуний натижаларига бефарқ қараб тура олмайди. Банкротга учраган корхоналар, зарар келтирувчи ишлаб чиқариш, иқтисодий ночорлик - буларнинг барчаси корхона жамоаси учун ҳам, давлат учун ҳам оғир юк ҳисобланади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, бозор иқтисодиёти шароитларида барча АЖлари ҳам рақобатчиликни енгиб, самарали ишлаб кета олмайди ҳамда даромад ёки фойда ололмайди. Натижада минглаб корхоналар ташкил қилиниб, хўжалик фаолияти доирасига қўшилади ва деярли шунчаси турли сабабларга кўра тугатилади. Шу сабабли банкротлик, корхоналарнинг тугатилиши бозор иқтисодиёт шароитларида одатий ҳол бўлиб, бу аҳволга тушиб қолишдан эҳтиёт бўлиш керак бўлсада, лекин бундан фожеа ҳам яшаш керак эмас.

АЖнинг меҳнат қобилияти ва даромадлиги миллий иқтисодиётга қўшиладиган ҳисса бўлишдан ташқари республикада тобора кўпайиб бораётган аҳолини иш билан таъминлашда ҳам аҳамият касб этишини унутмаслик муҳим. Кўриниб турибдики, исталган корхонанинг миллий

иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамияти ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар, олинadиган фойда ёки даромад миқдоридан ташқари бу корхонанинг аҳолини иш билан таъминлашдаги иштирокига ҳам боғлиқ бўлади. Аҳолини иш билан таъминлар экан, корхоналар ўзларининг бевосита ишлаб чиқариш функцияларини бажаришдан ташқари ишсизликнинг камайишига, демак, тўғри, меҳнат фаоллигининг ортиши ва ижтимоий аҳволнинг яхшиланишига ҳам сабабчи бўлади.

Бу ерда ҳамма нарса фақат жамиятининг ўзига боғлиқ эмаслиги кўриниб турибди, албатта. Чунки корхона ўз фаолиятини амалга ошириш жараёнида хом ашё, материал, асбоб-ускуна ва бошқа ишлаб чиқариш воситалари етказиб берувчи ёки маҳсулот истеъмолчилари сифатида ҳаракат қилувчи бошқа корхоналар билан ўзаро алоқага киришади. Бу муносабатларда ҳар бир камчилик ва нуқсонлар, жумладан, хом ашё, материал ва асбоб-ускуналарни вақтида етказиб бермаслик, ўз вақтида ҳақ тўламаслик, қарзларни тўлаш муддатларининг ўтказиб юборилиши ва бошқа хўжалик юритиш қоидалари ва мажбуриятларининг бузилиши корхона иқтисодий аҳволининг ёмонлашишига, унинг ночорликка учрашига олиб келади. Шу сабабли корхоналар фаолиятини самарали ва юқори рентабелли даражада амалга ошириш зарурияти, барча корхоналар ишлаб чиқаришни керакли тарзда ташкил қилиш ҳамда ўз ҳамкорлари ва давлат олдидаги мажбуриятларни қатъий тарзда бажариш интизоми билан узвий боғлиқдир.

Ўзбекистонда кўплаб кичик, ўрта ва йирик ишлаб чиқариш корхоналари фаолият кўрсатаётган бўлиб, улар иқтисодиётнинг деярли барча тармоқларини – оғир саноатдан енгил саноатгача, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлашдан илмий ишлаб чиқаришгача қамраб олган. Улар ўз фаолиятида ишлаб чиқаришнинг барча омилларидан - ер, табиий ва меҳнат ресурслари, техника ва технологиялар, инвестициялар, ҳозирги замон фани томонидан ишлаб чиқаришнинг асоси ёки мамлакатнинг миллий бойлиги деб аталувчи замонавий ахборот тизимидан фойдаланади. Маълумки, бойлик ёки салоҳият бир нечта авлод ва бутун жамиятнинг хатти-

ҳаракатлари эвазига яратилади. Корхоналарнинг вазифаси ушбу бойликни асраб-авайлаш ва ундан самарали фойдаланишда ифодаланади. Хўжалик юритишнинг мазкур тамойилларидан бир оз бўлсада четга чиқиш жамоатчилик ишлаб чиқариши самардорлигининг пасайишига, хўжасизлик ва исрофгарчиликка олиб келади. Корхоналар ҳам бундан мустасно эмас.

2. Акциядорлик жамиятлари капитали ташкил этиш зарурияти

Акциядорлик жамиятлари капиталини иқтисодий моҳиятига кўра, биринчи навбатда унинг қуйидаги тавсифларини кўриб ўтиш зарур:

1. Капитал корхона ишлаб чиқаришини асосий омили ҳисобланади. Иқтисодий назарияда ишлаб чиқаришни 3 та асосий омиллини ажратиб кўрсатиш мумкин, корхоналар хўжалик фаолиятини таъминлашда ишлаб чиқариш - капитали; ер ва бошқа табиий ресурслар; меҳнат ресурслари. Ягона ишлаб чиқариш комплексида барча омилларни бирлаштирувчи омил бўлиб, ишлаб чиқариш капитали муҳим ўрин эгаллайди.

2. Капитал даромад келтирувчи корхона молиявий ресурсларини характерлайди. Капитал бу ўз ўрнида – ссуда капитали шаклида ишлаб чиқариш омилларидан ажралмаган ҳолда корхонанинг даромадини шакллантиришни таъминловчи ишлаб чиқариш(операцион) фаолият эмас, балки молиявий (инвестиция) фаолияти соҳасини белгилайди.

3. Капитал корхонанинг мулкдорларини бойлигини шакллантирувчи бош асосий манба ҳисобланади. У бу зарурий даражада бойликни шакллантиришни жорий ва келажакда таъминлаш учун зарурдир. Жорий жараёнда ишлатилган капиталнинг бир қисми капитал таркибидан ажралиб, унинг мулкдорларини (эгаларини) келажакда йўналтирилган эҳтиёжларини таъминлайди.

4. АЖ капитали унинг бозор қийматини асосий ўлчови ҳисобланади. Унда корхона жами ўз капиталларини активларга нисбатан ҳажмини

белгилайди. Бу ерда ишлатилган ўз капиталларини таркибини четдан жалб қилинган капиталлари қўшилган таркиби билан фойда олишни белгилайди.

5. АЖ капитали динамикаси унинг хўжалик фаолияти самарадорлиги даражасининг муҳим барометри ҳисобланади.

Акционерлик корхонаси низомида корхонанинг ташкилий-ҳуқуқий функциялари белгиланган бўлса, унинг ишлаб чиқариш ва иқтисодий фаолияти таркибига асосий ва айланма фондлар, пул маблағлари ва бошқа активлар кирувчи **Низом жамғармасига** таянади. Низом жамғармаси конунга асосан корхонани ташкил қилиш жараёнида муассислар - давлат, ҳуқуқий ва жисмоний шахслар томонидан шакллантирилади. Корхона ривожланиши ва ишлаб чиқаришнинг кенгайиб бориши, даромад ҳажми ва бошқа молиявий тушумларнинг ортиши натижасида Низом жамғармаси кўпайтирилиши мумкин. Умуман олганда, Низом жамғармаси корхонанинг иқтисодий барқарорлиги ва молиявий жиҳатдан бақувватлигини акс эттиради.

Акционерлик корхоналарини турли белгиларига кўра тавсифлаш мумкин:

- *ишлаб-чиқариш ва техника муносабатларида корхона* – бу, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳажми ва турлари, уларни тайёрлаш технологиясига миқдор ва сифат жиҳатидан мос келувчи машиналар тизими;
- *ижтимоий муносабатларда корхона* – бу, турли категориядаги ходимлар ўртасида уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари асосида юзага келувчи муносабатлар ;
- *ташкилий-ҳуқуқий муносабатларда корхона* ҳуқуқий шахс сифатида фаолият юритади;
- *молиявий-иқтисодий муносабатларда корхона* – бу, тармоқнинг мустақил бўғини бўлиб, ўз-ўзини молия билан таъминлаш, ўз-ўзини бошқариш, яъни бозор муносабатлари тамойилларида фаолият юритади.

Амалдаги қонунчиликка асосан акционерлик корхонаси давлат рўйхатидан ўтганидан кейингина ҳуқуқий шахс сифатида тан олинади. Давлат рўйхатидан ўтиш учун биринчи ўринда қуйидаги ҳужжатлар

аҳамиятга эга бўлади: муассислар(тасичилар)нинг аризаси; акционерлик корхонасининг Низоми; корхонани ташкил қилиш ҳақида қарор ёки муассислар шартномаси; давлат божини тўлаганлик ҳақида квитанция, акционерлик корхонасининг низом жамгармасининг 30 фоизи шакллантирганлик туғрисидаги банк маълумотномаси ва бошқалар.

Акционерлик корхонасининг ўзига хос бўлган маълум хусусиятларга эга:

биринчидан, акционерлик корхонаси ўзига тегишли ва хўжалик бошқарувидаги хусусий мулкка эга бўлиб, ушбу мулк унинг фаолияти моддий-техникавий имкониятларини, иқтисодий мустақиллиги ва ишончлилигини таъминлайди;

иккинчидан, акционерлик корхона кредиторлар, жумладан, давлат билан ўзаро муносабатлардаги мажбуриятлар юзасидан ўз мулки билан жавоб бериш хусусиятига эга бўлади;

учинчидан, акционерлик корхонасининг хўжалик айланмасида ўз номидан ҳаракат қилиши мумкин, яъни қонунга асосан хўжалик фаолияти юритувчи ҳамкорлар, маҳсулот (иш, хизмат) истеъмолчилари, хом ашё ва асбоб-ускуна етказиб берувчилар ҳамда бошқа ҳуқуқий ва жисмоний шахслар билан шартнома тузиш ҳуқуқига эга;

тўртинчидан, акционерлик корхонасининг қонунчиликка асосан судда даъвогар ва жавобгар сифатида қатнашиш ҳуқуқига эга;

бешинчидан, акционерлик корхонаси мустақил баланс ёки сметага эга бўлиб, ишлаб чиқариш ва маҳсулот савдоси харажатларини ҳисобга олиб боради ҳамда давлат органлари томонидан белгиланган тартибда ўз вақтида ҳисоботларни тақдим этади;

олтинчидан, акционерлик корхонаси ўз номига эга бўлиб, унда корхонанинг ташкилий-ҳуқуқий шакли ўз аксини топади.

3. Акциядорлик жамиятларини фаолият йўналишларининг асосий йўналишлари ва ҳукукий асослари.

Бозор иқтисодиёти шароитларида акционерлик жамиятлари фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилар ҳисобланади:

- бозор ва унинг ривожланиш истиқболларини комплекс равишда ўрганиш ёрдамида, харидорларнинг маҳсулот ва хизмат турларига мавжуд ва юзага келиши мумкин бўлган талабларини аниқлаш;
- маҳсулотнинг янги моделлари ва намуналарини яратиш бўйича илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил қилиш;
- харидорлар талабларига мос келувчи товарларни ишлаб чиқариш;
- ишлаб чиқаришни режалаштириш, дастурлаш, мувофиқлаштириш ва молиялаштириш;
- маҳсулотни тақсимлаш ва сотиш тизимини ташкил қилиш ва уни мукаммаллаштириш;

Акционерлик жамиятлариининг барча фаолиятини, жумладан, ишлаб чиқариш, сотиш, реклама, техник хизмат кўрсатиш ва ҳоказоларни бошқариш.

Акционерлик жамиятларининг энг муҳим хусусиятлари уларнинг қайси тармоққа қарашлилиги; ҳажми; ишлаб чиқаришнинг турли жабҳаларини қамраб олганлиги; ихтисослаштириш даражаси ва бир типдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш миқёси; ишлаб чиқаришни ташкиллаштириш усули ҳамда уни механизациялаш ва автоматлаштириш; ташкилий-ҳукукий шаклларини прогнозлаштиришга боғлиқ бўлади.

Қайси тармоққа қарашлилигига кўра акционерлик корхоналари ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш (машинасозлик, кўмир қазиб чиқариш, суғурта, банк ва ҳоказо) соҳаларига мансуб бўлиши мумкин.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот тури ва кўринишига кўра, акционерлик корхоналари саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт, молия-кредит ва бошқаларга бўлинади.

Технологик умумийлигига кўра, акционерлик корхоналари ишлаб чиқариш жараёнини узлуксиз ва дискрет равишда, кимёвий ёки механик жараёнларнинг устунлиги асосида юритувчиларга бўлинади.

Тайёр маҳсулотнинг мақсадларига кўра, барча акционерлик корхоналари иккита катта гуруҳга бўлинади: ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқарувчилар ва истеъмол маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар.

Фойдаланилувчи хом ашё турига кўра акционерлик корхоналари, саноат корхоналари казиб чиқарувчи ва қайта ишловчи корхоналарга тақсимланади.

Йил давомида ишлаш муддатига кўра, акционерлик корхоналари мавсумий ва йил бўйи фаолият юритувчиларга бўлинади.

Акцияларининг эмиссиясига кўра, акционерлик корхоналари очик турдаги акционерлик жамиятлари, ёпиқ турдаги акционерлик жамиятлари, маъсулияти чекланган жамиятлари, кўшимча маъсулиятли жамиятларга тақсимланади.

Акционерлик жамиятларининг қонун ҳужжатлари ва бошқа хўжалик ҳуқуқи нормаларида кўзда тутилган мулкчилик шакли, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот тури ва ҳажми, капиталнинг шаклланиши, турли хил фирмалараро уюшмаларга аъзо бўлиш усуллари ва олиб боровчи рақобатчилик курашлари билан фарқ қилувчи фаолият тавсифи ва мазмунига боғлиқ бўлган структуравий тузилишининг усул ва кўринишлари хўжалик юритишнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини ифодалайди.

Ҳозирги замон шароитларида давлат, муниципал, жамоа турдаги акционерлик корхоналари мавжуд бўлиб, улар ўзларига бириктириб қўйилган мулк тавсифи ёки тезкор (оператив) бошқарув ҳуқуқига кўра ҳам таснифланади.

Хўжалик фаолияти юритувчи ҳар бир субъект бир қатор ҳуқуқларга эга бўлиб, булар бир томондан, уларнинг ички ташкилотчилигини аниқлаб берса, иккинчи томондан, жисмоний ва ҳуқуқий шахслар ҳамда давлат билан ўзаро муносабатларини амалга оширишга кўмаклашади.

Ационерлик жамиятлари ҳуқуқий шаклининг ҳар бир кўринишида уларнинг эгалари, яъни хусусий мулк эгалари, корхона билан турли даражадаги алоқада бўладилар. Масалан, очиқ турдаги ҳиссадорлик жамияти эгалари корхона мулкининг бир қисмигагина эгалик қилиш ҳуқуқига эгалар ҳамда бошқарув функцияларини амалга оширишда ҳам ўз акциялари миқёсида иштирок этадилар.

Хўжалик ўртоқликларида (жамиятларида) эса мулк эгаси ва мулк яқинлаштирилган бўлиб, корхонани бошқаришда уларга бевосита иштирок этиш имконияти яратиб берилган.

Кенг тарқалган корхона шаклларида бири хўжалик ўртоқликлари бўлиб, улар ишонч асосидаги тўлиқ ўртоқлик (коммандит ўртоқлиги) кўринишида ташкил қилиниши мумкин.

қонунга асосан иштирокчилари имзоланган шартномалар бўйича тадбиркорлик фаолияти юритувчи ҳамда уларга тегишли мулк жавобгарлигига эга бўлган ўртоқликлар - тўлиқ ўртоқликлар ҳисобланади.

Коммандит ўртоқлиги бир нечта фуқаролар ёки ҳуқуқий шахсларнинг ўзаро хўжалик фаолияти юритиш мақсадидаги шартномалар асосида бирлашуви натижасида пайдо бўлади.

Жамиятларнинг кўпчилигида капиталлар бирлаштирилган бўлади. Масъулияти чекланган жамият (МЧЖ) бир ёки бир неча шахс томонидан таъсис этилиб, Низом жамғармаси ҳужжатларда (Низом ва таъсис шартномаси) белгилаб қўйилган улушларга бўлинган бўлади.

Бундай жамият муассислари жамиятнинг мажбуриятлари учун жавобгар бўлмайдилар ҳамда жамият фаолиятида ўзлари киритган улушлар доирасида зарар кўришлари мумкин.

Ўзбекистон Республикасида очиқ ва ёпиқ турдаги ҳиссадорлик жамиятлари мустақилликка эришилгандан кейин кенг фаолият кўрсатмоқда.

Ҳиссадорлик жамиятларининг ижобий жиҳатлари қаторига қуйидагилар киради: акциядорлик капиталининг тенг тақсимланган, эркин муомаладаги улушлар - акцияларга тақсимланиши; акциядорлар жамият

мажбуриятлари учун жавобгарлигининг акциялар қиймати ҳажмида чекланганлиги; акциядорлик капиталининг ҳажми ва аъзолар сонини осонлик билан ўзгартириш имконини берувчи Низом асосида бирлашиш; умумий бошқарув вазфаларининг хўжалик фаолиятини бошқариш вазифаларидан алоҳида юритилиши ва ҳоказолар.

Иқтисодётимиз олдида турган асосий вазифалардан бири саноат ишлаб чиқаришини жаҳон иқтисодиётида ўз ўрнига эга бўлган рақобатбардош корхоналар ташкил қилиш мақсадидаги тузилмавий қайта қуришдан иборат. Бунинг учун интеграция ҳамда турли ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги корхоналарни вақтинчалик ёки доимий равишда кооперация ёки концентрация асосида бирлаштириш амалга оширилади.

Кооперация жараёнида концерн, консорциум, хўжалик асоциацияси каби ташкилий шакллар вақтинчалик ёки доимий равишда тузилиши мумкин. Ушбу тузилмавий бирликларининг моҳиятини қисқача кўриб чиқамиз. Ушбу корхоналар ҳам ўз фаолиятларни акционерлик корхоналари сифтида олиб боришлари мумкин.

Концерн умумий манфаатларга эга ҳамда шартномалар, капитал ва қўшма фаолиятда иштирок этиш билан боғлиқ бўлган корхоналарнинг йирик бирлашувини акс эттиради.

Консорциум компания ва банкларнинг вақтинчалик бирлашuvi натижасида, йирик капитал талаб қилувчи лойиҳаларни амалга ошириш ёки маблағни биргаликда жойлаштириш мақсадлари учун умумий келишувлар асосида юзага келади. Консорциум буюртмачилар олдидаги мажбуриятлар учун жавобгар ҳисобланади.

Хўжалик асоциацияси жисмоний ёки ҳуқуқий шахсларнинг ўзаро ҳамкорлик юритиш мақсадида кўнгилли равишда бирлашувини англатади ва унда бирлашувга кирувчи субъектлар ўз мустақиллигини сақлаб қоладилар.

Хулоса

Мамлакатимизда барқарор ва самарали иқтисодиётни шакллантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислохотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намоён этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди.

Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий майдондаги нуфузи ва мавқеи сезиларли даражада ва мунтазам ошиб бормоқда. Бунда мамлакатимиз раҳбари Ислон Каримов томонидан ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг пухта ишлаб чиқилганлиги, иқтисодий ислохотлар мақсади ва вазифалари, амалга ошириш йўллариининг аниқ ва тўғри кўрсатиб берилганлиги бош мақсад йўлидаги ютуқ ва марраларнинг салмоқли бўлишига имкон яратди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2010.
2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қорхоналар тўғрисида”ги қонуни. – Т.: 1992
4. Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги қонуни. \\Халқ сўзи. 2000 йил 14 январ.
5. Каримов И.А. Мамлакатимиз тараққиёти ва халқимизнинг ҳаёт даражасини юксалтириш барча демократик янгилаш ва иқтисодий ислоҳотимизнинг пировард мақсадидир. – Т.: Ўзбекистон, 2007
6. Каримов И.А, Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон, 2007
7. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т: Ўзбекистон, 2009.
8. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010
9. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. – Т.: Ўзбекистон, 2011
10. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 27 январда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги маърузаси.
11. Бабиц А., Павлова Л. Финансы, денежное обращение и кредит. Учебник. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000
12. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. В 2-х томах. – Киев: Ника-центр, 1999

- 13.Большаков С.В. Финансы предприятий: теория и практика. – М.: 2005
- 14.Ваҳобов А., Қосимова Г. Давлат молиясини бошқариш. Ўқув қўлланма. –Т.: Iqtisod-moliya, 2008.
- 15.Жўраев А. ва бошқалар. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. – Т.: 2007.
- 16.Жўраев А. ва бошқалар. Солиқлар ва солиққа тортиш. – Т.: 2009.
- 17.Пардаев М., Абдукаримов Б.А. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. Ўқув қўлланма. – Самарқанд: 2002
- 18.Пардаев М., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. 1-2 қисм. – Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2001
- 19.Парпиев У., Саломов И. Бозор иқтисодиёти асослари ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш. – Т.: Шарқ, 1996
- 20.Қосимова Г.А. Давлат бюджети ижросининг газначилик тизими. Уқув кулланма. -Т.: Iqtisod-moliya, 2008.
- 21.Тошматов Ш.А. Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли. Монография. - Т.: Fan va texnologiya, 2008
- 22.Ходжаев Э.Н. Молия бозори ва қимматли қоғозлар. – Самарқанд: СамИСИ, 2009.
- 23.Хусанов Ғ. ва бошқалар. Молиявий менежмент. – Т.: 2008.
- 24.Ғуломов С.С. Инвестицияларни молиявий таҳлили. – Т.: 1998
- 25.Эгамбердиев Э., Хўжакулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003
- 26.Юлдошев Ш.М., Махмудов Э., Қаландарова С. Экономика предприятий. Текст лекций. – Т.: ТДИУ, 2000
- 27.Интернет сайтлари:
[http: //www.minfin.ru](http://www.minfin.ru)
[http: //www.mf.uz](http://www.mf.uz)
[http: //www.budget.ru](http://www.budget.ru)
[http: //www.df.ru](http://www.df.ru)